

Айтышева Ж.Т.

ИНТЕЛЛЕКТ ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН АРТТЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Айтышева Ж.Т.

ВИДЫ ИНТЕЛЛЕКТА И ОБУЧЕНИЯ С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Zh.T. Aitysheva

TYPES OF INTELLIGENCE AND TRAINING TO IMPROVE EFFICIENCY

УДК: 370.182: 371.244

Макалада баланын тубаса өзгөчөлүктөрүн, интеллекттин өнүктүрүү анын билим алуусуна, турмушта ийгиликке жетүүсүнө, жалпы эле инсан катары калыптануусуна тийгизген таасири ачып берилип, социалдык интеллекттин компоненттери мазмундук жактан чечмеленген. Билим берүүдө окуучулардын интеллектинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу алардын шык-жөндөмүн ойготууга таасир этери ачып берилген.

Негизги сөздөр: *тубаса өзгөчөлүктөр, интеллект, интеллект түрлөрү, вербалдык-лингвистикалык интеллект, социалдык интеллект, окутуу, инсанды калыптандыруу.*

В статье рассматривается влияние врожденных особенностей и особенностей интеллекта ребенка на успеваемость учащихся и успешность в жизни, на формирование его личности. Раскрыты компоненты и содержание социального интеллекта, учет особенностей интеллекта учащихся в системе образования, способствующих раскрытию задатков детей.

Ключевые слова: *врожденные особенности, интеллект, виды интеллекта, вербально-лингвистический интеллект, социальный интеллект, обучение, формирование личности.*

In article are considered influence of congenital features and features of intelligence the child on progress of pupils and progress in life, on formation of his personality. Components and the content of social intelligence, the accounting of features of intelligence of the pupils in an education system promoting disclosure of inclinations of children are opened.

Key words: *congenital features, intellect, types of intellect, verbal linguistic intellect, social intellect, teaching, formation of the personality.*

Акыркы мезгилде таланттуу балдардын психологиялык өзгөчөлүгүн, аларга билим берүүнүн натыйжалуулугун арттыруу маселелерин турмушта изилдөө адистер үчүн актуалдуу маселеге айланды.

Коомдогу инсандардын карым-катышынын, ийгиликтерге жетишинин сырлары, кесипке болгон жөндөмдүүлүктөрү такай түрдө окумуштуулардын кызыгуусун туудуруп, бүт илим тармактары бул байланыштарды өз предметине тиешелүү өңүттөн изилдөөгө алып келе жатат. Айрыкча акыркы кездерде адамдын инсандык мүмкүнчүлүгүн, тубаса өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө кызыгуу өтө күчөп, инсандын интеллектин жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү маселелери философия, социология, психология, этика, педагогика ж.б. илимдердин негизги изилдөө предметине айланып олтурат.

Окумуштуулар инсандын турмушта жетишкен ийгиликтери балалык чакта айлана-чөйрөдөгү нерселерге болгон күчтүү кызыгуусунун бар болушуна жашоодо өтө зарыл болгон эң керектүү билимдердин жыйындысына ээ болуусуна көз каранды экендигин белгилешет.

Адамдардын ишке болгон шык-жөндөмү бала кезден эле билинет. Мектепте класс окуучуларын бир эле педагог окутса, бирдей эле окуу материалдары берилсе, окуучулардын айрымдары “эн жакшы” деген бааларга, айрым окуучулар «4», «5» алып окуса, калгандары «3» деген баага окуса, ал эми бир-эки окуучунун алган баасы дайыма - “2”. Окуучулардын билим алуудагы мындай өзгөчөлүгү алардын сабак материалын кабыл алуусуна, түшүнүүсүнө жана эстеп калуусуна жараша болот. Эмне үчүн бир эле класста окуган окуучулардын түшүнүү жана кабыл алуу деңгээлдери ар түрдүү болот? деген суроого жооп берүүдө, окуучулардагы мындай өзгөчөлүктөр алардын тубаса берилүүчү интеллектинин өзгөчөлүктөрү менен байланыштырылып каралат.

Жөндөмдүүлүккө ээ болгон баланын мүмкүнчүлүгү өтө кеңири болуп, ыңгайлуу шарт түзүлсө (өз убагында устатка, мугалимге ээ болуу ж.б.), көптөгөн ийгиликтерге жетише алат. Өтө жөндөмдүүлүккө ээ болгон балада таанып-билүүгө жана окууга жөндөмдүүлүгү өтө жогору болуп, мындай өзгөчөлүк балада жаш кезинен эле билине баштайт. М: кибернетиканын атасы Норберт Винер 4 жашында окуганды үйрөнүп, ар кандай илимий адабияттарды кызыгып окуй баштаган. Атасы уулуна тилдерди үйрөтүп, математиканы окуткан. 9 жашында түз эле мектептин 9-классына кирген. 14 жашында колледжди бүтүп, математикалык логика боюнча диссертациясы үчүн 18 жашында философиянын доктору деген наам алган. 13 тилде эркин сүйлөгөн, көптөгөн ачылыштарды жасаган. XX к. математикасын, жаңы кибернетика илимин негиздеген.

Интеллект (лат. intellectus - разумение-акыл-эс) - адамдын акыл жөндөмдүүлүгүнүн туруктуу түрдө ар дайым анын ар кыл ишмердүүлүктөрүнөн, жүрүм-турумдарынан көрүнүшү [2].

«Интеллект» психологиялык өңүттөн аң-сезимдин когнитивдик чөйрө менен болгон тыгыз байланышы катары каралат. «Интеллектти» бул өңүттөн алып караганда аң-сезим бөтөнчөлүктөрүнүн белгилүү функцияларын аткарышынын натый-

жасы болуп, адистер үчүн таанып-билүүдөгү бөтөнчөлүктөрдү аныктоочу белги катары кызмат кылат.

Азыр адамдардын интеллектинин 9 түрү белгилүү.

Гарвард университетинин профессору Ховард Гарднер «Рамки ума: теория множественности ума» аттуу 1983-жылы жарыкка чыккан китебинде адамдар ар түрдүү деңгээлде билимдерди өздөштүрөрүн, ар бир адамдын билимдерди өздөштүрүүсү өзгөчөлүктөргө ээ экендигин баса белгилеп, адамдардын интеллектинин 8 түрүн аныктаган. Ховард Гарднер интеллекттин сегиз түрүн атаса, ал эми азыркы кездеги дүйнөгө таанымал бизнес-тренер Р. Кийосаки интеллекттин тогузунчу түрүн аныктаган.

Гарднер ар бир баланын интеллектинин өзгөчөлүгүн эске алып, билим берип окутса, кесипти тандаса, андайлар турмушта чоң ийгиликтерди жаратат дейт. Мисалы, **вербалдык-лингвистикалык интеллектти** өнүккөн адамдар чет тилдерди оңой эле үйрөнүп алышат, сүйлөшкөндү, пикир алышканды, китеп окуганды жакшы көрүшөт. Алар чет тилдерди ийгиликтүү үйрөнүп, көп тил билген адамдар болушат жана котормочу, филолог, журналист, жазуучу болуп иштей алышат [1].

Вербалдык-лингвистикалык интеллектти өнүккөн көптөгөн улуу адамдар тарыхтан белгилүү. Алар баарынан мурда көп тилдерди билишкен, ошондой эле окумуштуулук даражага да жетишкен. Мисалы, түрк акыны Назым Хикмет бир нече тилдерде сүйлөгөн ж.б.

Ар бир интеллекттин түрүн өнүктүрүүгө болору да айтылып жүрөт. Эгерде таланттуу балдарга билим берүүдө туура метод-ыкмалар колдонулуп, бала өзү тырышчаактык менен тажабай аракет кылса, андай бала таң каларлык натыйжаларга жетише алат.

Угуу сезимди өнүктүрүү вербалдык-лингвистикалык интеллектти өнүктүрүүгө таасирин тийгизет. Буга жетишүү үчүн музыканы көп угуу, угуу сезимди өнүктүрүү зарыл.

Ар бир ата-эне өз балдарынын интеллектинин өзгөчөлүктөрүн эске алып, балдарынын кандай жөндөмдүүлүктөрү бар экендигин аныктап такташы, балдарынын жөндөмдүүлүктөрүнө жараша кошумча билим берүүнү уюштуруусу жана кесипке багыт бериши зарыл. Эгерде баланын угуу сезүүсү күчтүү өнүккөн болсо, дарыгердик кесипке окутуумун кереги жок, андай баланы башка кесипке (М: музыка багытында ж.б.) окутуу натыйжалуу болот.

Угуу-сүйлөө жөндөмү өнүккөн болсо, андай бала композитор, ырчы, диктор, программаларды алып баруучу, журналист ж.б. боло алышы мүмкүн. Эгерде баланын логикасы, **математикалык интеллектти** өнүккөн болсо, андай баладан экономист, бухгалтер же программист, ошондой эле жакшы математика мугалими чыгат [1].

Эгерде ата-эне баласынын жөндөмүн кичине кезинде эле тактап билсе, аны оңой ийгиликке жете турган жолго, кесипке багыттап алат.

XX кылымда психологдор (Б.Ф. Теплов ж.б.) инсандык туйгунун-сезимдердин өсүп-өнүгүшүнө балалык күндөн баштап аракет кылуу зарыл экендигин белгилеп, ар бир балада алгачкы жаралган талант

үрөндөрүн өстүрүү керек экендигин айтышат. Ал эми педагогдор ар бир инсанга берилген жөндөмдү өркүндөтүү үчүн көп кырдуу жана терең өздөштүрүлгөн билим талап кылына тургандыгын айтышат.

Акыркы кездерде инсандын «социалдык интеллекттин» изилдөөгө чоң маани берилет. «социалдык интеллектте» инсандын коомдо башка адамдар менен болгон карым-катыш өзгөчөлүктөрү көңүлгө туулат.

Социалдык интеллект деген башка адамдар менен оңой ымалага келүү, тил табыша алуу жөндөмү, башкалардын көңүлүн жана кылык жоругунун өзгөчөлүктөрүн эске алып, айлана чөйрөсүндөгү адамдар менен оңой мамиле түзүп кетүү жөндөмү катары түшүнүлөт.

Илимпоздордун жүргүзгөн аракеттери азырынча натыйжа бере элек.

Социалдык интеллектти изилдөөдө анын мазмунуна, кызматына, байланыштарына туура баа бере албагандыкты негизги кемчиликтин өзөгү катары белгилөөгө болот.

Адистер социалдык интеллектти изилдөөдө когнитивдик мүнөздөмөлөргө өзгөчө көңүл бурушуп, башка адамдардын кабыл алуусун, жүрүм - турум мотивдерин түшүнүүсүн ж.б.у.с. изилдеп чечмелөөгө басым жасайт. Ошондой эле вербалдык интеллект алкагында социалдык интеллект жүрүм - турум аспектиси катары каралып, вербалдык ыкманын жардамында (өзүнө - өзү отчет берүү, интроспекция ж.б.у.с.) иш жүзүнө ашырылыш өзгөчөлүктөрү каралат.

Социалдык интеллекттин эки фактору бөлүп каралат.

Биринчиси - «социалдык билим тазалыгы (тууралыгы)»: социалдык кубулуштар боюнча тааныштык деңгээли, декларативдик жана тажрыйбалуу билимдин чагылышы. Декларативдик көрсөткүчкө социалдык кубулуштарды үйрөнүүдөгү туура түшүнүк белгиленсе, тажрыйбалык билимде - жекече турмуштук практикасындагы байкоолорунун жыйынтыгы чагылат.

Экинчиси, социалдык-когнитивдик ийкемдүүлүк. Мында инсандын социалдык билимде белгисиз маселелерин чагылдырыш жөндөмү тууралуу кеп болот. Кандайдыр бир нерсени билүү зарылдыгында - аны түшүнүү үчүн кабыл алуу жөндөмү, билим даярдыгы, эске тутуу жөндөмү негизги сапаттар болуп эсептелинет.

Социалдык интеллект үч компонентте мүнөздөлөт. Алардын мазмуну төмөнкүдөй:

1. Когнитивдик компонент:

- социалдык билим – эл, топ жөнүндө түшүнүк, башка адамдарга карата болгон түшүнүк;

- социалдык эске тутум - ысымды, жүздү эске тутуу жөндөмү;

- социалдык туйгу - сезим деңгээли, көңүлдүн аныкталышы, башка адамдардын кыймыл – аракетинин өзгөчөлүгүн түшүнүү (социалдык контексттин чегинде каралган жүрүм - турумду адекваттуу кабыл алуу жөндөмдүүлүгү);

- социалдык божомол - жекече иш аракеттин түзүлүшү, өзүнүн өсүп-өнүгүшүнө байкоо жүргүзүү;
 - өздүк өнүгүүнүн рефлексиясы жана колдонулбаган альтернативдик мүмкүнчүлүктүн байланышы.

2. Эмоционалдык компонент:

- социалдык айкындуулук - эмоционалдык айкындуулук, эмоционалдык сезим, эмоционалдык көзөмөл;

- кошо толгонуу (сопереживание) - башка адамдардын ар кандай сезимдик кырдаалдарын сезип-туя, түшүнө билүү жана андан чыга алуу жөндөмү, өзүн башка бирөөнүн ордуна койо билүү (моралдык жана коммуникативдик эгоцентризмдин төмөндөшү);

- өзүн -өзү башкаруу жөндөмдүүлүгү - өздүк эмоцияны жана өзүнүн каалоосун башкара билүү.

3. Жүрүш –туруш компоненти:

- аңгемелешип жаткан адамды угуу учурундагы кабыл алуу мүмкүнчүлүгү, аны менен биргеликте иш жүргүзүүгө даяр болушу жана биргелешкен иш аткаруу жөндөмдүүлүгү;

- коллективдик иш аракетке болгон жөндөм, биргеликте иш жүргүзүү тиби - коллективдүү чыгармачылык;

- социалдык адаптация - башка адамды ишендирүү жана ага кырдаалды түшүндүрүү мүмкүнчүлүгү, башка тарап менен тил табышуу жөндөмү, айлана -чөйрө менен болгон мамилелерде айкындуулук жана социалдык чөйрөдө оңой ыңгайлашуу.

Белгиленген критерийлерди пайдалануу менен социалдык интеллекттин параметрлеринин сандык өнүктүрүүгө эмес, анын баалуулугун жана курулуш тартибин толугу менен аныктоого болот. Айрыкча, социалдык интеллекттин негизги концепсиясы анын жалпы программада өнүгүү жөндөмүн билим алуу ишмердигинде пайдалана алууга мүмкүндүгү болуп саналат.

Социалдык интеллекттин негизинде таланттуу балдардын чөйрөсүндөгү жана алардын чыгармачылык изденүүсүндөгү жогорку деңгээлдеги баалуулуктарды талдоого алып, чечмелеп, жыйынтык чыгарууга болот.

Азыркы кезде жаш муундарды социалдык интеллектин өстүрүү өтө зарыл иштерден болуп саналат. Анткени көптөгөн жаштар мигрант болуп бөтөн эл-жерде иштеп жүрүшөт. Миграция күчөгөн шартта социалдык интеллект инсан үчүн эң негизги сапаттардын бири болуп саналат. Мигранттардын социалдык интеллектти өнүккөндөрү гана ошол чөйрөгө тез жана оңой ыңгайлашып ийгиликке жетише алса, ал эми социалдык интеллектти өнүкпөгөндөрү ар кандай себептерден (ооруп, үйүн сагынып ж.б.) бейтааныш социалдык чөйрөдө ийгиликтүү иштей албайт. Ошондуктан мектепте билим берүүдө окуучулардын таанып-билүүсүн өнүктүрүү менен бирге эле, алардын социалдык интеллектин өнүктүрүүгө басым жасалышы зарыл болуп саналат.

Азыр көптөгөн ата-энелер балдарына чет тилдерин үйрөтүү максатында өтө эрте 5-6 жашынан эле атайын тил үйрөтүүчү борборлорго окууга беришүүдө. Балдардын тил үйрөнүү жөндөмдүүлүгү ар түрдүү болгондуктан, айрым балдар чет тилин оңой эле үйрөнсө, айрым балдар чет тилин үйрөнө албай, терс эмоцияларга дуушар болуп жан-дүйнөсү кыйналууларга туш болот. Мындай фактор баланын инсан катары калыптануусуна терс таасирин тийгизет. Ошондуктан ата-энелер балдарынын тубаса өзгөчөлүктөрүн, тил үйрөнүүгө жөндөмүн аныктап алып, анан баласын тигил же бул багытта өнүктүрсө жакшы болот. Ансыз чет тил үйрөтүү баланы ашыкча кыйноого айланып калат. Бул маселелерди чечүүдө мектеп психологунун ролу чоң. Окуучуларга билим берүүнү илимий негизде жүргүзүү тил үйрөнүүнү натыйжалуу болушуна алып келет. Мектеп психологу окуучунун шык-жөндөмүнүн аныктап, тил үйрөнүүгө сунуш берет же башка багытта кошумча сабак үйрөнүүгө кеңеш берет.

Жыйынтыктап айтканда, билим берүүдө окуучулардын тубаса шык-жөндөмү интеллекттин түрүн эске алуу окутууну натыйжалуу болушуна алып келет.

Адабияттар:

1. Давлатов С.Р. Менин гениалдуу балам. - Бишкек, 2013. 392-б.
2. Мурзаев М.С. Психология боюнча справочник. - Бишкек, 2014. 6-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Бабаев Д.